

МОЎНА-СТЫЛЁВАЯ АДМЕТНАСЦЬ АПОВЕСЦІ «ПАКУТЫ ХРЫСТА»

У выніку аслаблення ўплыву традыцыйнасці і ўзмацнення арыгінальнага кампаненту ў літаратуры позняга Сярэднявечча назіраюцца істотныя зрухі ў кірунку ўдасканалення моўна-стылёвай палітры мастацкага твора. Стыль сярэднявечнай прозы XIV – XV стст., як слухна пісаў Дз.С. Ліхачоў, «адзначаны якойсьці адметнай напружанасцю пошукаў эмацыянальнай выразнасці. Ён прымушаў аўтараў да ўзмоцненай працы, да пастаянных пошукаў найлепшага выразу... Форма ў ім патрабавальна падпарадкоўвалася зместу ...» [Лихачёв 2000]. Дадзеная тэндэнцыя яскрава выявілася ў адным з найбольш цікавых помнікаў беларускай перакладной літаратуры позняга Сярэднявечча – аповесці «Пакуты Хрыста» (далей ПХ).

Вывучэнне помніка дазволіла ўстанавіць, што ён складаецца з чатырох розных па паходжанню тэкставых блокаў, крыніцамі якіх сталі арыгінальная пасійная аповесць, кароткая рэдакцыя «Евангелля Мікодыма», апавяданне «Пакуты Госпада» з «Залатой легенды» Якава Варагінскага, тры арыгінальныя перапрацоўкі другой часткі поўнай рэдакцыі «Евангелля Мікодыма». Найбольш цікавым з моўнага пункту гледжання з'яўляецца першы тэкставы блок (далей ПТБ) помніка. Гэта тыповая пасійная аповесць, якая была напісана прыкладна ў канцы XIV – першай палове XV ст. Дзеянне тут пачынаецца з апісання сцэны здрадніцтва Іуды і заканчваецца эпізодам «Палажэння у труну», які маркіруецца плачам Багародзіцы над намерлым Хрыстом.

Істотнай асаблівасцю ПТБ з'яўляецца спосаб адлюстравання асноўных падзей Пасійнай містэрыі. «... Патрабаваліся кнігі, – піша М.Г. Логугава, – якія б адпавядалі ўзросшаму ўзроўню асабістай самасвядомасці і патрэбы ў больш цёплай і індывідуалізаванай рэлігійнасці... Такімі кнігамі былі <...> проста і даходліва напісаныя сачыненні пра жыццё і пакуты Хрыста» [Логутова 1994, с. 27]. Апісанне фізічных пакут Ісуса Хрыста і яго распяцця на крыжы ў ПТБ пададзена праз люстра душэўных перажыванняў Божай Маці. Істотныя адрозненні ад кананічнага ўзору назіраюцца і ў інтэрпрэтацыі вобраза Ісуса Хрыста, які набывае эмацыянальную і прадметна-бытавую канкрэтызацыю.

Такая інтэграцыя паўсядзённасці ў рэлігійную рэчаіснасць патрабавала новых спосабаў бачання і адлюстравання евангельскай гісторыі. Зразумела, што ва ўмовах позняга Сярэднявечча комплекс такіх прыёмаў быў даволі абмежаваным і рэалізоўваліся яны нешматлікімі наіўнымі і прымітыўнымі сродкамі, таму пра «псіхалагізм» і «эмацыянальную выразнасць» сярэднявечнай літаратуры трэба гаварыць хутчэй як пра тэндэнцыю ці як пра творчую ўстаноўку, але тэндэнцыю надзвычай паказальную. Важнейшым сродкам стварэння экспрэсіўнасці тэксту ў ПТБ з'яўляецца выкарыстанне разгалінаванай сістэмы адзінак розных моўных узроўняў.

Эмацыянальнаму афармленню выказвання найперш падпарадкавана гукавая структура апавядання. Гукавыя паўторы актыўна выкарыстоўваюцца ў ПТБ для вылучэння найбольш важных эпизодаў твора, якія нясуць значную сэнсавую нагрузку: *«Да Марія матухна милостивая, тое льстивости Июдашовы не ведаючи, поздравила его велми ласкаве, привитала его, рекучи: "О милый приятелу, што еси там в Ерусалиме о моем сыну милком чувал альбо слышал". Июда отповедал: "Все добро дееется, наймилейша госпожо, не бойсе ничего»* [РНБ, рукописный сборник Q. I. № 391]. Прыкметнае адхіленне колькасці гукаў ад нормы рэзка павышае семантычную важкасць і інфарматыўнасць выказвання, выклікаючы ў падсвядомасці чытача тыя ці іншыя эмацыянальна-вобразныя і прадметна-сэнсавыя асацыяцыі.

Выразным сродкам гукапісу ў творы з'яўляецца таксама падкрэсленае «агрубленне» мовы, якое акцэнтуюе ўвагу чытача на драматызме Пасійнай містэрыі. Дадзены прыём удала выкарыстаны аўтарам у сцэне апісання катаванняў Хрыста: *«иже немилостивые жидове тогда нечистые а воняющие были»* [Там жа], *«да тако ис своих скаредных уст, воняющих, храчали и плевали»* [Там жа], *«отворяюще ему уста ригали и храчали»* [там жа] і інш. Нагрувашчванне шыпячых, выкарыстанне «непрыгожых» спалучэнняў гукаў падкрэслівае і выдзяляе змест фразы. У выніку адбываецца арганічнае зліццё гукапісу са зместам, якое надае мове твора яскрава выражаную экспрэсію.

Удалым сродкам стварэння экспрэсіўнасці тэксту з'яўляецца выкарыстанне рыфмы і рытмічнай пабудовы тых урыўкаў тэксту, якія аўтар імкнецца выдзяліць «гукавым курсівам»: *«Да доконавши того плачу, воротившисе сама к себе, милостивая панна Мария рекла ку сыну своему: "Сыну наймилейший мой, возри на тую зраненую душу мою аж до смерти, возри на мое раскрываеное сердце и мое прегоркие слезы, возри, сыну мой наймилейший, как мое нужное тело, сердце и душа моя дрыжит во мне пред обличьем твоим для преокрутного смутку и трухливости»* [Там жа]. Рытмічная проза падкрэслівае эмацыянальны тон апавядання. У выніку чытач міжволі падпарадкоўваецца рытму тэксту і непрыкметна для сябе «уваходзіць» у яго псіхалагічную атмасферу, пачынае адчуваць тыя ж пачуцці, што і персанаж.

Для вербальнага выражэння эмацыянальнага тону выказвання ў ПТБ шырока выкарыстоўваецца эмацыянальна-ацэначная лексіка, у складзе якой вылучаюцца: словы-характарыстыкі (*выдавца, розбойца, розделца, творца, розмножца* і інш.); словы, якія змяшчаюць ацэнку факта, з'явы, дзеяння (*льстивость, горкость, солодность, острость, боление, дрыжание, плакание, осужение* і інш.); словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуцця (*матухна, небожатка, дитятка, головка, маленко*). Цесная сувязь слова і вобраза выступае ў творы канструктыўным элементам мастацкай формы, які надае ёй завершанасць і цэласнасць.

Пашырае і ўзбагачае экспрэсіўны аб'ём тэксту выкарыстанне ўстойлівых моўных канструкцый, якія шырока ўжываліся сярэднявечнымі аўтарамі для ўпрыгожвання тэкстаў [Зюмтор 2003]: «*Занюж ни язык вымолвити, ни душа мыслити, како великою жалостию и какою горкостию внята была душа ея*» [РНБ, рукописный сборник Q. I. № 391]; «*Занюж такое красы, тако великое ясности и цюдности было тело Господа нашего Исус Христа, аж ни язык может вымолвити, а ни писмо выказити*» [там жа]. Іх увядзенне ў тэкст абумоўлена імкненнем аўтара ўзмацніць экспрэсіўную афарбоўку мовы, ажывіць апавяданне, зрабіць яго больш эмацыянальным.

Значная роля ў працэсе фарміравання экспрэсіўнасці твора адведзена розным словаўтваральным сродкам. Прычына іх шырокага выкарыстання – неабходнасць даць апісваемым падзеям эмацыянальную характарыстыку, выразіць свае адносіны да іх. Актыўна ўжываюцца ў тэксце прыстаўкі пре-, най-, без-, не-, о-, якія надаюць прыметнікам выразную ацэначную семантыку (найбольш часта выкарыстоўваецца прэфікс пре-): *прегоркий, преострый, пресмутный, претяжкий, преганебный, наймилостившая, найласкавший, беззаконные, безконечные, немилостивые, неверный, нечистый, немоцный, немалый, неизбежные, неслыханный* і г.д.; суфіксы: -ш, -ейш: *милостивший, наймилейший, славнейший, горчейший, благословлейший* і інш.

Свядомая псіхалагізацыя мовы на сінтаксічным ўзроўні дасягаецца аўтарам пры дапамозе выкарыстання разнастайных прыёмаў стварэння экспрэсіўнасці тэксту. Важнейшымі сярод іх з'яўляюцца: награвашчванне ўзмацняльных канструкцый з аднароднымі членамі сказа (сінтаксічны плеаназм): «*мусиши увидети муку мою терновую, и вплевание мое, и вся удручения моя, и невинную смерть мою у сердца своем носить, але потом будешь се радовати и веселитисе*» [Там жа]; насычэнне твора даданымі сказамі, а таксама іх эквівалентамі – дзепрыметнымі і дзепрыслоўнымі зваротамі: «*Так иже ее наймилейший сын прегорко и претяжко почал вздохати, велми жалобливе и велми почал трухлен быти, дрыжачии и бачучии болесть матухны своей. А не мога болей смотрети на смутек матки своее, пошол до Ерусалима, свою милую матку у том силном смутку полишивши, которая уже у себе не чула ни одное силы*» [Там жа]; увядзенне ў тэкст вялікай колькасці службовых часцін мовы (часціц, злучнікаў, выклічнікаў): «*О как велми радостиве, о как з великою милостию милостивый Господь человека для тыи уси муки терпел! О како великие голоса и смутные плачи, а любо гуки о пресмутное матки слышаны суть ...*» [Там жа]; шырокае ўжыванне фігур «павышанай эмацыянальнасці» [Филлипов 2002] рытарычных пытанняў, рытарычных воклічаў, аптацый, рытарычных зваротаў: «*Да положивши его милостивая матка голову его на своем лоне албо на коленех, плачучи, горко рекла: "Ах, сыну мой наймилейший, единая надея моя и утешение мое! На коленех тебе держит твоя наймилеша матухна! Што уже далее чинити будет, сыну мой милый.*

тая бедная матка твоя? Беда мне, беда мне, сыну мой, сыну мой! И где есть она радость, которую у нарождение твое мела есмь ... » [Там жа].

Такім чынам, апавядальны стыль, які дамiнуе ў кананiчных евангеллях, у ПХ саступае месца стылю эмацыянальнаму, стварэнне якога забяспечваецца шляхам выкарыстання багатай палiтры экспрэсiўных адзiнак розных моўных узроўняў. Апісаныя моўныя сродкі і прыёмы ўсiх узроўняў дзейнічаюць у ПТБ не паасобку, а сумесна, дапаўняючы і ўзмацняючы адзiн адно, што вядзе да росту канцэптуальнага і эмацыянальнага патэнцыялу ўсяго тэксту.